

Авторлар туралы мәлімет

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор. «Шәкәрім университеті» КеАҚ қазақ филологиясы кафедрасы, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8744-2615.

Турсынова Дильназ Дулатқызы* – «Шәкәрім университеті» КеАҚ «Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау» ББ магистранты, e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Сведения об авторах

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – кандидат филологических наук, профессор. Кафедра казахской филологии, НАО «Шәкәрім университет», ORCID: 0000-0002-8744-2615, e-mail: aiman-63@mail.ru.

Турсынова Дильназ Дулатқызы* – магистрант НАО «Шәкәрім университет» по образовательной программе «Подготовка учителей казахского языка и литературы», e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Information about authors

Aiman Toxambayeva – candidate of philological sciences, professor. Department of Kazakh Philology, Shakarim University, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8744-2615.

Dilnaz Tursynova* – master's student at Shakarim University, Educational Program «Training of kazakh language and literature teachers», e-mail: dtursynova91@gmail.com, ORCID: 0009-0009-4012-7683.

Редакцияға енуі 04.07.2025

Өңдеуден кейін түсуі 26.07.2025

Жариялауға қабылданды 20.09.2025

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3\(3\)-14](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2025-3(3)-14)

GRNTI: 17.71.07

A. Güzel

Başkent Üniversitesi, Türkiye, Ankara

ORCID: 0000-0003-2896-1156

e-mail: aguzel56@gmail.com

SÜLEYMAN HAKÎM ATA BAKIRGANÎ'NİN ESERLERİNDE HİKMET GELENEĞİ

Özet. Bu çalışma, Süleyman Hakîm Ata Bakırganî'nin eserlerinde yer alan hikmet geleneğini kapsamlı biçimde incelemektedir. Araştırmada öncelikle “hikmet” kavramının tasavvufi, felsefî ve tarihî boyutları ele alınmakta, Ahmed Yesevî ile başlayan bu geleneğin düşünsel temelleri ayrıntılı biçimde ortaya konulmaktadır. Hikmetlerin, sadece bireysel bir maneviyat aktarımı değil, aynı zamanda toplumsal bilinç, ahlaki ilkeler ve değer sistemini inşa eden önemli bir işlev gördüğü özellikle vurgulanmaktadır. Bu bağlamda hikmetler, dini-tasavvufî öğretilerin halka aktarılmasında hem öğretici bir araç, hem de sosyal düzeni koruyucu bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hikmetlerin, toplumun kültürel sürekliliğini sağlayan, bireyler arası iletişimi güçlendiren ve dini-sosyal kimliğin pekişmesine katkıda bulunan bir unsur olduğu da belirtilmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri, karşılaştırmalı analiz, literatür taraması ve metin çözümleme teknikleri uygulanmış; Süleyman Hakîm Ata'nın eserleri, Yesevî geleneğinin sürekliliği bağlamında ele alınmıştır. Bulgular, hikmetlerin didaktik yönünü, dini-tasavvufî değerlerin aktarımındaki rolünü ve edebiyat tarihindeki merkezi konumunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Süleyman Hakîm Ata'nın hikmetleri yalnızca edebî ürünler değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin taşıyıcısıdır.

Anahtar Kelimeler: hikmet, Süleyman Bakırganî, Ahmed Yesevî, Tasavvuf, Türk Edebiyatı.

Giriş

Kavram Olarak Hikmet

Sözlük anlamı itibarıyla Hikmet;

‘Ahmed Yesevi tarzında yazılan dini-tasavvufî manzumelerdir. Bu cümleden olarak Hikmet; Cenâb-ı Hakk’ın her şeyi yerli yerince yaratma, her şeyi lâıyk olduğu yere koyma sırrı, âlemin insanlar tarafından anlaşılmayan gizli amacı; Allah’ın kulun kalbine eşyanın hakikati hakkında koyduğu, akılla elde edilemeyen kalbî ilim, eşyanın hakikatini olduğu gibi bilme; Tanrı ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemle ilgili gerçekleri kavrama ilmi, ledün ilmi; bir şeyin oluşumunda akıl erdirilemeyen gizli sebep, hak ve hakikate uygun, kısa ve manalı ifadeler’ [1] şeklinde özetleyebiliriz.

Istılâhı anlamı itibariyle ‘Hikmet’;

‘İlâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi’ anlamında kullanılır. İlk Sufiler de hikmeti;

‘Kalbin ilâhî sırlara vâkıf olaması, hak olanı söylemek’ şeklinde tarif etmişlerdir. Yine Sûfilere göre hikmet;

‘Kesbî, yani çabayla kazanılan, özenle korunan çok değerli gizli bir bilgidir’.

Yesevilikte ‘Hikmet’: ‘Ahmed Yesevi tarzında yazılan dini-tasavvufî manzumelere verilen isim’dir. Kaynaklarda, ‘hikmet-âmiz’ sözleriyle meşhur olan Hakîm Süleyman Ata, asırlardır devam eden ününü bu ‘Hikmet kavramı/geleneği’nden almıştır. ‘Hakîm’ adı verilir [2]. Dalayışıyla bu bilgiye sahip olan kişilere ‘Hakîm’ adı verilir.

Bir rivayete göre Süleyman Bakırganî, şeyhi Hoca Ahmed Yesevî’den el aldıktan sonra Ürgenç vilâyetinde irşâda başlamıştır. Doksan beş yıl ömrü olmuş, yetmiş yıl Hızır ile sohbet ettiğı ve beş bin müridi olduğu söylenmektedir [3].

Yesevilik Silsilesi’nden gelen Hakîm Ata için; zâhir-bâtın ilimlerine sahip, Merâtib-i erbâ’nın ‘Şeriat ilmi için otuz bin, Tarikat ilmi için otuz bin ve Hakikat ilmi için de otuz bin HikmetTürü’nde şiirler söylediğı rivayet edilmektedir.

Materyaller ve Yöntemler

Bilindiğı gibi bu Süleyman Hakîm Ata, Ahmed Yesevî’nin ‘Hikmet Geleneği’ni Türkler arasında en mükemmel bir şekilde devam ettirmiştir. Şöyle ki, bu dervişler özellikle ‘lirizm, güzellik ve sanat’ endişesine kapılmadan, fakat didaktizm metoduyla bu hikmetleri bir ‘telkin vasıtası’ olarak kullanmışlardır. Bir noktada ‘telkin devri’ de diyebileceğimiz bu tasavvufî akım, bir yandan Orta Asya, Anadolu ve Harezm sahalarında hızla yayılmış, diğer yandan da daha sonraları Türk Edebiyatı’nın ilk disiplinlerinden olan ‘Dini-tasavvufî Türk Edebiyatı’ devrini açmıştır. Böylece Orta Asya’da Ahmed Yesevî ile başlayan ve Türklerin yaşadığı her coğrafyada sekiz yüz yıldan beri her Türkün ilham kaynağı haline gelen bir ‘Hikmet geleneği’ kurulmuş oluyordu [4].

Hikmet Geleneğinin Konuları

Hakîm Ata; ‘Yesevi-Hikmet Geleneği’ni Türk Dünyasında, en büyük temsilcilerinden biridir. Eserlerinde, genellikle Kur’an-ı Kerim’in itikadi ve ibâdî hükümlerini, siyer-i nebeviyi temel merkez ve kaynak olarak kullanmıştır. Bakırganî’nin Hikmet ve Kıssalar’ında adı geçen; Hz. Muhammet Mustafa (s.a.v.), Hz. Fatma, Resul, Cebrail, İbn-i Abbas, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hz. Yusuf, Kenan, Rahman, Hz. Hızır, Hz. İlyas, Hz. Musa, Sühan, Azim, Cüneyt, Hasan, Hz. İsmail, İsrail, Hz. İsa, Azrail, Deccal, Bibi Meryem ..vb’leri tamamen Kur’an, İncil ve diğer dinî kitapların kahramanlarıdır [5].

Bu cümleden olarak Hakîm Ata, ‘Hikmet Geleneği’nin konuları bir bütünlük içinde ‘İslâmî unsur’lardır. Edebî geleneğimizdeki şekil ve vezini da ‘millî unsur’dur. Ayrıca bu unsurları hayata geçirirken ‘telkin ve irşat metodu’nu kullanmışlardır. Görüşte belki bu hikmetlerin bir sanat değeri olmayabilir, fakat tarihi ve manevi tesiri itibariyle oldukça büyüktür. Çünkü Türkler’in İslam öncesinde var ve aynı olan bu ‘İslâmî inanç sistemleri’, aynı zamanda edebî mahsüllere de yansımış ve onu topluma kabullendirebilmek için ‘telkin ve irşad metodunu’ kullanmışlardır. Bu ‘irşad metodu’ ile; ilk dönemlerde halkın rağbetini kazanmakla kalmamış, göçebe Türkmenler arasında yerleşip kuvvetlenmesini, dini-tasavvufî esasları da, sufiyane duygularla yaşamasını da günümüze değin sağlamışlardır.

Hikmet geleneği'nin meydana gelmesinde en büyük etken; Hoca Ahmed Yesevî'nin büyük bir tarikat kurucusu olması ve bu tarikatın hızla geniş tüm Türk coğrafyasına yayılması ve yaşamasıdır diyebiliriz. Bu vesile ile İslam kültürü dairesine giren bu 'Sır-derya Türkleri', şeklen ve inanç itibarıyla kendilerine yabancı gelmeyen 'Hikmet'lere ve bu vesile ile devam eden 'Hikmet geleneği'ne büyük değer vermişlerdir. Genel anlamda bu Hikmetler, konusu itibarıyla de kendilerini çok ilgilendirdiğinden, kısa zamanda halk arasında manevi bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Böylece 'Yesevî tarikatı'na mensup olan veya olmayanlar 'Divan-ı Hikmet'teki hikmetleri okuyup ezberlemeye başlamışlardır. Bu şahsiyetlerden bir kısmı bu tarzda şiirler söylemeye, diğer bir kısmı da bu manevi havayı yaşamaya devam etmişlerdir.

Hikmetler, 'zikir meclisleri'nde okunmuş ve bu okunuşa 'kutsî ve 'âyinî bir mâhiyet' verilmiştir. Bu 'hikmet geleneği', Türklerin bulunduğu her coğrafi bölgede 'dini-sufiyene gayeler'le yayılarak, halk arasında devamlı bir şekilde genişleyerek sekiz-dokuzyüz yıldan buyana hâlâ tazeliğini korumaya devam etmektedirler [6].

Bir yandan Ahmed Yesevî'nin Hikmet'leri, diğer yandan da Süleyman Hakîm Ata'nın bütün hikmetleri amaçlarına uygun olarak 'öğretici-didaktik bir özellik' taşımaktadır. Bu durum Şibânî Han'ın Risâle-i Maârif-i Şibânî'sinde çok açık bir şekilde verilmektedir. Zeki Velidi Togan, Orta Asya göçebe Türklerinin sosyal hayatından söz ederken, Süleyman Hakîm Ata'nın halkın hayatı üzerindeki etkisinden;

'Orta Asya'nın göçebe Türkleri; Özbek, Türkmen, Kazak ve Başkırtlar arasında hükümetle temasta bulunan, yahut onun tarafından nasbedilen Kadı'lar, 'ulamâ-i rûsûm'dan başka bir de halk içinde halk olup yaşayan, onun âhını dinleyen ve onu avutmağa çalışan, çok defa okuyup yazması da olmayan köylü 'demokrat işan'lar bulunur. Bunlar aşiret teşkilatını muhafaza eden Türkler arasında kabile, yahut onların şubelerinin pîrleri sayılırlar. Rahman İzler, Dükçi İşan bu gibi şeyhlere dendir. Bu İşan'ların eski pîrlerinden olan HAKÎM HOCA BAKIRGAN kendi zamanındaki Buhara ve Harezm aristokrasisi ulamasını teşkil eden 'sadr'lara ve zamanın müstebid hükümdarlarına karşı muhalefet fikirlerini telkin ediyorlardı diye bahsediyordu [7].

Hekim Ata'nın hikmetlerinde, tasavvufî öğretiler ve Allah'a olan sevgi ayan beyan ortadadır. O, Allah yolunda çektiği sıkıntıları her şeyden daha değerli görmektedir. Bu cevri cefanın merhemini de Tanrı'nın nefesinde aramaktadır.

This article offers a comprehensive study of the wisdom (hikmet) tradition in the works of Süleyman Hakîm Ata Bakırganî. The research first examines the mystical, philosophical, and historical dimensions of the concept of hikmet, emphasizing the spiritual foundations established by Ahmed Yesevî and the continuation of this tradition across centuries. Hikmets are highlighted not only as tools for individual spiritual enrichment but also as important cultural phenomena that construct collective consciousness, moral principles, and value systems. In this regard, they are evaluated as both didactic instruments for transmitting Sufi teachings and as stabilizing factors for maintaining social and ethical order. Moreover, hikmets are described as elements that ensure cultural continuity, strengthen spiritual bonds among individuals, and contribute to the consolidation of religious and social identity. The study employs qualitative methods, comparative analysis, literature review, and textual interpretation, treating Süleyman Hakîm Ata's works as an extension of the Yesevî tradition. The findings reveal the didactic function of hikmets, their role in the dissemination of religious and mystical values, and their central place in the history of literature. Ultimately, Süleyman Hakîm Ata's hikmets are characterized not only as literary heritage but also as enduring carriers of social, cultural, and moral values. beyitlerinin lirik kahramanı, maşuğunu göremediği için cefakâr duygularla mücadele ediyor. Bir baktığında feryat ü figan içerisinde, bir başka yerde, başka duygular peşinde gönül yürütmekle rahatlıyor. Yine başka bir yerde maşuğuna ulaşmanın yollarını ararken bin bir hayalle adeta ölüp diriliyor.

Hekim Ata'ya göre Müslümanlar her şeyden önce İslâm'ın, 'itikad, ibâdet, ahlakî hükümlerini' yerine getirmekle mükelleftir. Onlar da: 'Amentü'nün altı şartı, İslâm'ın beş şartı ve ahlaki hükümler'dir. Yaratılan her insan, Allah'a karşı olan borçlarını, günlük beş vakit namazını kılmalı, her Ramazan ayında Oruç'unu tutmalı ve daima tövbe-istiğfaretmeli, iki günü birbirine eşit olmayacak

şekilde çalışmalı, üretmeli, Türk-İslam dünyasını dünyanın en müreffeh bir milleti haline getirmek suretiyle büyük gayeye, Allah'ın huzuruna gidilecek 'Vuslat yoluna' hazırlamalıdır.

Süleyman Bakırganî'nin şiirlerinde hâkim olan üslup, Yesevî'nin "Dîvân-ı Hikmet" üslûbudur. Fuad Köprülü, bu üslûp benzerliğini bir ayniyet gibi görür ve Yesevî tarikatının âdâbı olarak yorumlar. Bakırganî de tıpkı şeyhi Hoca Ahmed Yesevî gibi sade bir dille hikmetler yazmış ve bu hikmetlerindelerin tasavvufî mânâlar ifade etmek yerine, daha çok zâhidâne bir şekilde Allah, Peygamber ve Veliullah'a duyduğu sevgi, vecd ve muhabbetten söz etmiştir. Ayrıca Cennetin nimetlerinden ve hoşluğundan, Cehennemin korkunç azaplarından bahsetmiştir. Süleyman Hakim Ata, Ahmed Yesevî'ye beslediği muhabbet ve bağlılıklarını şiirlerinde önemli bir şekilde dile getirmekte ve Hz. Hızır'a da oldukça önemli bir yer vermektedir.

Literatür İncelemesi. Bu cümleden olarak Süleyman Hakim Ata'nın manzumeleri dini-tasavvufi bir karakter taşımakta ve 'dört kapı kırk makam'daki konulardan; 'Âmentü'ye iman, İslâm'ın beş şartını yerine getirmek, vahdet-i vücûd, Allah sevgisi, Ehl-i sünnet ve'l-cemeat'ten olmak, Kıyamet ahvali, âhiret hayatı, Zühd ve Takvâ, ibâdet, Hakk korkusu, Dervişlerin ve dervişliğin faziletleri, Dünyanın fâniliği, dünyadan zâhidane şikâyet, zikir ve halvet, tevbe'nin faziletleri, Ene'l-Hakk inancı, Nefs ile Ruhun ve Cennet ile Cehennem'in münazaraları; Hz. Muhammed'in Miracı ile Vefatı, Hz. İbrahim, Hz. İsmâil ve İslâm mutasavvıflarının kıssalarını destani bir şekilde yer vermektedir.

Sonuçlar ve Tartışma

Süleyman Hakim Ata; İslâmiyetin esaslarını, şeriatın ahkâmını, İslâma yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklere öğretmek, tasavvufun inceliklerini ve Yesevi tarikatının âdab ve erkânını müritler veya normal insanlara telkin etmektedir. Çünkü Ahmed Yesevi ve 'Ata'lar Silsilesi'nin ortaya koydukları 'Hikmet geleneği'nin başlıca gayesi de budur. Bu gayeye uygun olan 'hikmet'ler, sanat endişesinden uzak, fakat didaktik(öğretici) bir karakter taşır. Şimdi ise yukarıda özetlemeye çalıştığımız konulardan bazıları için birkaç örnek vermeye çalışalım (1 tablo):

1 tablo – Metin aktarması

Örteneýin, hoş diñläñiz, eýa, dostlar, On sekiz müñ älem pahry Resul için. Melekil-möwt jan almaga gelmiş wagty, Nyýaz bile ymmatlarym diyen için Oganymdan neda gelgeý, dostum, diýgeý, On sekiz müñ älem pahry Resul diýgeý, Indi höküm Senden bolsun, Ahmet diýgeý, Ondan artyk taky ajap tañlary bar. Gul Süleýman dog a üçin aýdy muny, Resul için pida kyldy eziz jany, Günden-güne ary kysyn Kadyr seni, Ahyr demde aryg iman almak için.	Anlatayım sizler dinleyin beni On sekiz bin âlem veladet için Melekü'l-mevt şayet yoklarsa seni Hak kanunu yüce adalet için Ogan'ımdan nida gelir "dostum" deyi "On sekiz bin âlem fahri Resul" deyi "İndi hüküm senden olsun Ahmet" deyi Bundan başka daha nice yanları var Kul Süleyman dua için söyledi bunu Resul için feda kıldı aziz canını Arındırır onu elbet Mevlâ'sı Rahimdir, Hak ona merhamet için
---	---

gibi mısralarında Hz. Muhammed'in vefatını dile getirmektedir. Bu mısralardan sonra Cennet ile Cehennemikarşılıklı konuşturarak 'telkin metodu'nu kullanmaktadır (2 tablo).

2 tablo – Metin aktarması

Uçmah-tamug öwünşer, Öwünmekde many bar. Tamug aýdar: «Men, baý men, Mende Pyrgaun Heman bar».	Uçmag Tamu söyleşir, hem söyleşmekte mana var Tamu söyler ben zenginim, bende Firavn, Hâmân var Uçmag söyler: 'Yok sende, cümle Peygamber bende' Sende Firavun varsa, bende de Yusuf-ı Ken'ân var Tamu söyler: 'ben zenginim, dervişlere şarap veririm Cimrilere hocayım, bende zâlim hükümdarlar var'
Uçmah aýdar: «Ýok sende, Jümle pygamber mende, Sende Pyrgaun bolsa, Mende Ýusup Kengan bar».	

Tablo 2'nin devamı

Tamug aýdar: «Men, baý men, Derwüşleri çagyr men, Bahyllara hoja men, Mende zalym Awahi bar».	
--	--

mısralarıyla devam eden mükâlemede Kul Süleyman (3 tablo):

3 tablo – Metin aktarması

Tamug münleşe geldi, Uçmaha uzur kyldy, Gul Süleýman, ne bildi, Bildirgiji Rahman bar.	Tamu gamlandı geldi, Uçmag'dan özür kıldı Kul Süleymân ne bildi, bildirici Rahmân var
---	--

diyerek Cehennem'den sakınır, Yaratan'a sığınır ve Hızır İlyas'a, Hoca Ahmed Yesevî'ye bağlılığını bildirir (4 tablo):

4 tablo – Metin aktarması

Suhan Izim iýnderdi, Hak Mustapa buýurdy, Babam Arslan tüýkürdi, Şyhym Ahmet Ýasawy.	Sübhan İz'im ruhumdur, Hak Mustafa buyurdu Arslan babam getirdi, Şeyhim Ahmet Yesevî
Mustapanyň hyrkasyn, Geýdi, iýdi lukmasyn, Tutdy Kâbe halkasyn, Şyhym Ahmet Ýasawy.	Mustafa'nın hırkasın giydi, onun lokmasını yedi Tuttu Kâbe halkasını, Şeyhim Ahmet Yesevî
Baksa Kâbe görünen, Bassa yerler düýrülen, Ledun ylmy berilen, Şyhym Ahmet Ýasawy.	Baksa Kâbe'yi görür, bastığı yer düzlenir Ledün ilmi okudu, Şeyhim Ahmet Yesevî

Süleyman Bakırganî, dervişlik meclisine, sohbetine dâhil olmanın faydalarından bahis açar ve Dervişlere pend ü nasihat verir (5 tablo):

5 tablo – Metin aktarması

Şyh men diýp, belent orun kolmagyl, sen, Magrur bolup, diniň ýele bermegil, sen, Özgelerden özüň uly görmegil, sen, Ululygy Haka seza görmüş gerek.	“Şeyh benim!” deyip üstün yere oturma Mağrur olup dinini nefesine verme Kendini halktan üstün de görme Ululuk Allah'ındır görmesi gerek
--	--

Süleyman Bakırganî, ekseriyetle hem bu dünya için, hem de ahiret için hazır olmak gereği, nefsin terbiyesi, zikir ve taatin ehemmiyeti, çalışmanın önemi ve şeytana aldanmama gibi hususlarda telkinlerde bulunmak üzere de ‘Hikmet’ler söylemiştir (6 tablo):

6 tablo – Metin aktarması

Säherlerde oýanyban zikr aýgyl, Ölümiňi pikir ediban köňül tirgil, Garaňky görüň içre çyrag etgil, Çyragyň namaz durar, kylmazmy sen? Uýkyňy haram kylgyl uzyn tünde, Malyňdan ol zekat bergil, bu gün munda, Kyýamat gün bergeý saňa ýaryn onda, Geliň, dostlar, Haka gulluk kylaweriň.	Seherde uyanıp hem zikir eylegil sen Ölümü fikr edip gönlün uyandırıl sen Karanlık Mezar içinde, çerağ ile nur eylegil Ol çerağın namazdır, saf tutup kılmaz mısın sen? Uyku haram sana gayrı her yerde Zekât, fitr deva olsun bu derde Kıyamet gününde sorgu var orda Gelin Hakk'a kulluk etmeyi bilin
--	---

Bir başka Hikmeti'nde de (7 tablo):

7 tablo – Metin aktarması

Ahyrýetiň azygydyr roza, namaz, Roza tutmaz, namaz kylmaz, mömin ermez, Lajeremä kyýamat gün ol binamaz, Müň gün ýygla, bir gün söynüp gülesi ýok	Ahret azığı oruç ve namaz Savumsuz salâtsiz mümin olunmaz Lâ-cerem kıyamet günü bi- namaz Bir gün nalân bin gün gülesi yoktur
--	--

Oruç tutmayan, namaz kılmayan mümin ermez. diye beyan etmiştir. Kul Süleyman hayır ve şer temalarını da sıkça işlemiştir. Bu meyanda şu ifadeler yer verir (8 tablo):

8 tablo – Metin aktarması

Geliñ, dostlar, bu dünýäde sabyr kylyñ, Huda beren nygmatlama şükür kylyñ, «Wel kadary haýiyyhy we şerrihi» muny biliñ, Bolgaýmy men, ýa, Rep, seni dilesen men?	Gelin dostlar bu dünýäde sabır kılın Hüdâ'nın nimetlerine şükür kılın “Bi'l- kaderi hayrihi ve şerrihi” bunu bilin Bulur muyum ya Rab seni dilesen ben
---	---

Şair hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğini belirterek, kişinin emek sarf etmeden “sabır ve şükür” içerisinde olamayacağına da dikkat çekmiştir (9 tablo).

9 tablo – Metin aktarması

Magrypetiñ derýasynda guwwas bolup, Muhabbetiñ göwherlerin algym geler. Tarykatyñ meýdanynda perwaz kyp, Ol Tuby daragtyna gongym geler.	Marifetin deryasına dalınca Muhabbet cevherdir kanasım gelir Tarikat yolunda kanatlanınca Bir Tuba dalına konasım gelir
---	--

Süleyman Bakırgani, ‘Hikmet geleneği’ içinde ifade ettiği hikmetlerini, derin manayla yoğunlaşarak halka ulaştırmış olduğu için o hikmetler, dünden bugüne ve geleceğe kadar da yaşayacaktır.

Bilindiği gibi, «Bakırgan Kitabı Külliyyâtı», halkın diliyle günümüze kadar ulaşmıştır. Onun bütün eserleri tasavvufi öğretilerin esaslarını kendinde toplaması bağlamında, hem o dönem Medreselerinde tıpkı “Muinu'l-Mürît ve Revnakü'l-İslam» gibi ders kitabı olarak okutulmakta, hem de şu anda halk tarafından da sevilip sevilip okunmaktadır. Şöyle ki;

‘O’nun yalnızca Hakk’a ve peygambere sevgiden bahsetmiş olmasından ileri gelmiyor, aynı zamanda tasavvufi öğretileri yalın bir şekilde beyan etmesinden, insan-ı kâmil olma yolunda insanları eğittiğinden, İslam’ın akide, ibadet ve ahlaki prensiplerini etkili bir şekilde işlemiş olmasından ileri gelmektedir. Onlar halkı helal-harama dikkat etmeye, alçakgönüllü olmaya, takva sahibi olmaya davet ediyorlar. Nitekim söz konusu hikmetlerde de insanın hüsnü zan sahibi olmaması gerektiği, kalp kırmanın Hak katında fena bir davranış olduğu, vaktin faydalı işlerle sarf edilmesinin elzem olduğu, herkesi kendinden daha üstün görerek nefsi terbiye etmenin önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Hekim Ata (10 tablo):

10 – tablo – Metin aktarması

Barça ýagşy, biz ýaman Barça buğday, biz saman	Herkes yahşi biz yaman, Herkes buğday biz saman
---	--

diyerek mütevazı olmaya dikkat çekmiştir. Diğer yandan mısralarıyla da insan ahlakını ve mertebesini yüceltmıştır. Bu satırlara ilişkin şu rivayet nakledilir (11 tablo):

11 – tablo – Metin aktarması

Her kim görseñ Hydyr bil, Her tün görseñ, Kadyr bil	Her gördüğünü Hızır bil, Her geceyi Kadir bil
--	--

«İrak padişahı, Horasan padişahınabirkaç sual gönderir. Padişah da bu sualleri cevaplamak üzere bilge Hekim Ata’ya yönlendirir. Hekim Ata ise bu sorulara sırasıyla hikmetleri vasıtası ile cevap verir. İşte o cevapların biri de bizim yukarıda bahsettiğimiz bentin ta kendisidir. İnsanoğlunun hiçbir zaman küçük görülmemesi cihetinden hareketle, her bir insana Hızır aleyhisselamı gibi ibret nazarıyla bakılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu beyit «beş günlük dünyada elden geldiğince insanı incitme, müşkül duruma düşürme ve kadrini bil. Aynı şekilde vaktin de kıymetini bil, her geceyi Kadir gecesiymiş edasıyla karşıla, geçen zaman bir daha geri gelmez» düşüncesine hizmet etmek maksadıyla söylenmiştir. Bu minvalde pek çok hikmet dile getiren Hekim Ata’nın manevi mertebesi piriniñ ve diğer din büyüklerinin nazarında daha da artmıştır. Yine başka bir hikmetinde de şöyle der (12 tablo):

12 – tablo – Metin aktarması

Basyp nebsiñi öldür, Gyzył meñziñi soldur, Hekim Süleyman guldur, Satyp iýsin derwüşler.	Basıp nefsinı ölmeden öldür, kızıl benzini soldur Hâkim Süleyman Kul’dur, satıp yesin dervişler.
---	---

Kul Süleyman'ın Hikmetleri, büyük bir çoğunlukla tasavvufidir. Bununla birlikte insan onurunu koruyan ve insanı yücelten insanî değerleri de ele alır. Kul Süleyman'ın hikmetleri, aynı zamanda devrinin aynası mesabesindedir. O'nun hikmetleri; vatanın ve milletin onurunu korumak, insan-perverlik ve alçakgönüllülük fikrini işlemesi sebebiyle âdeti devrinin genel karakterini anlatan belgesel bir film gibidir. O, bu fikirlerini şöyle beyan eder (13 tablo):

13 tablo – Metin aktarması

Müşgil oldur, her kişiniñ mähribany bolmasa, Mülki weýrandyr ol ilin, begi, hany bolmasa.	Müşkül olur her kişinin mihribânı olmasa Mülkü virandır o ilin beyi, hanı olmasa.
--	--

dediği mısraları destekler niteliktedir. Hekim Ata'nın ilime ve Türkmen diline bakış açısı onun hikmetlerindeilmekilmekdokunmuştur (14 tablo).

14 tablo – Metin aktarması

Pygamberler geýmediler altyn-kümüş, Meger resul ymmat üçin ylym goýmuş, Her kim ylym bildi, tamam aldy ülüş, Jäht kylgyl, ol ülüşni almak üçin. Ylym bilmek parz durar, alym bilsin, Ylym bilmez kişilere ýokdur bir san, Ylym bilseñ uçma ýolun kylgaý asan, Ylym öwren, o şol ýolny bilmek üçin.	Peygamberler giymediler altın gümüş Meğer Resul ümmet için ilim bırakmış Her kim ilim bildiyse, tamam aldı ülüş Cehd göster, sen ol ülüşü almak için İlim bilmek Farzdır âlim bilsin İlimi bilmez kişilere yokdur bir san İlim bilene Cennet'in yolu asân İlim öğren ilim, ol şol yolu bilmek için
--	--

Görüldüğü gibi Kul Süleyman hangi konuya eğildiyse zengin lirik teması ve berrak zihni vasıtasıyla düşüncelerini akıl süzgecinden geçirerek sade dille halkına ulaştırmayı başarmıştır (15 tablo).

15 tablo – Metin aktarması

Hak Mustapanyñ ymmaty, Meşayyhlyaryñ hümmeti, Gul Süleýmanyñ hikmeti, Türkanadyr, türkanadyr.	Hak Mustafa'nın ümmeti, Meşayihlerin himmeti, Kul Süleyman'ın hikmeti, Türkanedir, Türkane.
--	--

Hikmet Geleneğinde Nefis ve Ruh Mücadelesi. Anlaşılabacağı üzere Hekim Ata halk arasında ilim yayarak halkın sevgisini de duasını da kazanmış, kamuya dini öğretileri öğretmek cennetteki Tuba ağacının altında mükafatlanma, Hakk'ın bereketinden ve peygamberin şefaatinde istifade etme arzusuyla dertleşmektedir. O hayrın ve şerrin, nefsin ve ruhun neye tekâbüle ettiğini Hikmet'lerinde ustalıklı işlemiştir. Manevi hayatını da Hikmetleri'ne yansıtır (16 tablo):

16 tablo – Metin aktarması

Alla, Alla, Bismilla, Zerre ýazyk galmaz, walla, İblis aýdar, diýme Alla, Men aýdar men, muazalla!	Allah, Allah bismillah, Zerre günah kalmaz vallah, İblis söyler: “Deme Allah”, Ben söylerim “Maazallah”
---	--

diyerek başlayan gazelinde şair, dinî ve ilahî aşkı İblis'in düşüncesiyle vermektedir. O İblis'in ağına düşen Hakk'ın yolundan çıkar kaybolursun, hayırlı işlerden uzaklaşırsın. Bu sebeple İblis için

“Senin sözlerinden Allah muhafaza buyursun” diyerek hakikati söylemektedir.

‘Süleyman Hakîm Ata'nın ‘Hikmet geleneği’ içinde nefis konusunu da hayır ve şer ile ilişkilendirerek, değişik konuları ele alan ve dolayısıyla da ‘Nefis Terbiyesi’ üzerine yazdığı hikmet'lerden konunun bütünlüğü itibarıyla bu sahanın sınırlarında dile getiriyordu. İşte O'nun, bu fikrini hikmet geleneği' içinde açıkça görmekteyiz (17 tablo).

17 – tablo – Metin aktarması

Nebsim aýdar: «Ýagşy bilsem, kesbim işin, Ne kylar men, iýmek-içmek, ýaz-u-gyşyn, Tekme bir är kişilerin görsem aşyn, Halal-haram iýmişini ýudaýyn» diýr.	Nefsim der: iyi çalış kazan işini Ne yaparım, yemek içmek, yazın-kışın Değme er kişilerin görsem aşın Helâl-haram ne varsa yutayım der
Ruhum aýdar: «Käşki Hakdan towpyk alsam, Tüni-güni hiç dynmaýyn, ýadyn aýtsam,	Ruhum söyler: keşke Hakk'tan tevfiğ bulsam Gece gündüz hiç durmadan adını ansam

Tablo 17'nin devamı

Kysmatymdan artyk tagam iýmez bolsam, Bu dünýäni ýygyp-düýrüp nädeýin» diýr.	Kismetimden artık yemek yemez olsam Bu dünyayı yığıp da ne yapayım der
Nebsim aýdar: «Keten geýgil ýaýlygynda, Tilki, garsak, uşlap gelgil gýşlagynda, Asy, japy bendelere bergil onda, Bu dünýäde ulug atly öteýin» diýr.	Nefsim söyler: keten giy yaz günlerinde Tilki, samur, keçiden giy kış günlerinde Âsi, câni bu Huri var, bu güzel günlerinde Bu dünyada ulu bir ad olayım der
Nebsim aýdar: «Sadr jaýynda oturyban, Dürli-dürli nygmatlary getiribän, Iýip-içip, tün-gün garýn dolduryban, Yassyk üzre tekýe kylyp, ýataýyn» diýr.	Nefsim söyler: baş köşede oturayım Türlü türlü nimetleri hem de getireyim Yiyip içip gece gündüz karın doldurayım Yastığıma uzanıp şöyle yatayım der

Aslında nefsi eğitmek, onu terbiye etmek ve dizginlemek, haramla mücadele etmek düşüncesi bütün Türk edebiyatı muhteviyatında sıkça ele alınan bir konudur. Akıllı ve ferasetli kişiler hangi inanca mensup olursa olsun nefis belasını kınarlar. Nefis belası sadece bir şahsiyetin onurunu zedelemekle kalmayıp, aynı zamanda bir cemiyetin onuruna da gölge düşürerek ahlaksızlığın boy atmasına yol açmaktadır. Tam da bu sebepten realistler de, idealistler de tasavvufi düşüncesinin temsilcileri de bu konuda aynı gerçeğe dikkat çekmektedirler: “nefis şahsın ve cemiyetin düşmanıdır.” Bu düşünceye Kul Süleyman Bakırgani de katılmıştır (18 tablo):

18 – tablo – Metin aktarması

Hajat ermez, bu dünýäni munça ýygmak, Bu hasys dünýä üçin munça ýelmek, Bir gün göçüp barysyny goýup barmak, Goýup barmak hasratyny sanmazmy sen.	Hacet değil, bu dünyaya bunca yığmak, Bu hasis dünya için bunca emek, Bir gün göçüp hepsini bırakıp varmak, Bırakmamak hasretini kırmaz mısın?.
--	--

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek isteriz ki; Kul Süleyman’ın Hikmet geleneğini, tamamen tekstolojik bir incelemeye tabi tutulması gerekir. Çünkü şairin hikmetleriyle ilgili arşivlerdeki elyazma nüshaları bir veya iki değil, yüzlerce olduğu bilinmektedir. Bu ise bir yıllık değil birkaç yıllık çalışmayı gerektirir.

Hekim Ata’nın hikmetlerinde hem ‘hikmet geleneği’ hem de Allah’a olan sevgi ve tasavvufi öğretiler bulunmaktadır. O, Allah yolunda çektiği sıkıntıları her şeyden daha değerli görmektedir. Bu cevri cefanın merhemini de Tanrı’nın nefesinde aramaktadır.

Hikmetlerinde, lirik kahramanı, maşuğunu göremediği için cefakâr duygularla mücadele ediyor. Bir baktığında feryat ü figan içerisinde, bir başka yerde başka duygular peşinde gönül yürütmekle rahatlıyor. Yine başka bir yerde maşuğuna ulaşmanın yollarını ararken bin bir hayalle adeta ölüp diriliyor. Netice olarak ifade ederiz ki, ‘dini-tasavvufi Türk edebiyatı’ının kuruluşunda ön planda yer alan ‘Hikmet geleneği’, insanın Yaratıcı’sını tanıması, ‘men arefe nefisahü, fe-kad arefe Rabbehü’deki sırrı bilmesi, diğer yaratılmışlar arasındaki kendi yerini ve durumunu idrak edip, bu bilgiyi özlü bir şekilde yerine getirmesidir. Veya başka bir deyişle; ‘Allah ve insan sevgisini gönüllerde yerleştirmeyi gâye edinen, Kur’an-ı Kerim hükümlerine ve Hz. Muhammed’in sünnetine uymayı telkin eden, insanı kötü amellerden kurtarmaya çalışan, ahlakî prensipler ve İslâm dininin manzum ifadesi ve dini-tasavvufi Türk edebiyatı’nın da ilk mahsülüdür’ şeklinde ‘Hikmet geleneği’ni Ahmed Yesevî’den sonra Hakîm Ata’nın devam ettirmiştir.

Kaynaklar

1. Tekcan M. Hakîm Ata’nın Hz. Meryem Kitabı. – İstanbul: Kitabevi Yay., 2008. – 240 s.
2. Eraslan K. Mevlâna Safiyü’l-din. Neseb-nâme tercümesi. – İstanbul: Yesevi Yay., 1996. – 150 s.
3. Köprülü M.F. Türk edebiyatı tarihi. – İstanbul: Ötüken Yay., 1981. – 640 s.
4. Gözel A. Gul Süleyman. – İstanbul: İnsan Yay., 2010. – 220 s.

5. Eraslan K. Yesevi'nin Fakr-nâmesi // İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. – 1976. – № 23. – P. 45-68.
6. Hazînî. Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr. – İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi. 2014.
7. Togan Z.V. Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi. – İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981. – 696 s.
8. Trimingham J.S. The Sufi Orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 358 p.
9. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. – 512 p.
10. Knysh A. Islamic Mysticism: A Short History. – Leiden: Brill, 2000. – 384 p.

References

1. Tekcan M. Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı [Hakim Ata's Book of the Virgin Mary]. – İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008. – 240 p. (in Turkish)
2. Eraslan K. Mevlâna Safiyü'd-din. Neseb-nâme tercümesi [Mevlana Safiyuddin. Translation of the genealogy book]. – İstanbul: Yesevi Yayınları, 1996. – 150 p. (in Turkish)
3. Köprülü M.F. Türk edebiyatı tarihi [History of Turkish literature]. – İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981. – 640 p. (in Turkish)
4. Gözel A. Gul Süleyman [Rose Suleiman]. – İstanbul: İnsan Yayınları, 2010. – 220 p. (in Turkish)
5. Eraslan K. Yesevi'nin Fakr-nâmesi [Yasawi's Fakr-name] // İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi [Journal of Istanbul University Faculty of Letters]. – 1976. – №23. – P. 45-68. (in Turkish)
6. Hazini. Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr [Jewels of the righteous from the waves of the seas]. – İstanbul: Süleymaniye Library, manuscript. 2014. (in Arabic/Turkish manuscript tradition)
7. Togan Z.V. Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi [Present-day Turkestan and its recent history]. – İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981. – 696 p. (in Turkish)
8. Trimingham J.S. The Sufi Orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 358 p.
9. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. – 512 p.
10. Knysh A. Islamic Mysticism: A Short History. – Leiden: Brill, 2000. – 384 p.

A. Güzel

Башкент университети, Түркия, Анкара қ.
ORCID: 0000-0003-2896-1156
e-mail: aguzel56@gmail.com

ХАКІМ АТА СҮЛЕЙМАН БАҚЫРҒАНИДІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ХИКМЕТ ДӘСТҮРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Хакім Ата Сүлейман Бақырғанидің шығармаларындағы хикмет дәстүрі жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында алдымен «хикмет» ұғымының сопылық, философиялық және тарихи қырлары қарастырылып, Ахмет Ясауиден бастау алған бұл дәстүрдің рухани негіздері егжей-тегжейлі сипатталады. Хикметтердің тек жеке адамның рухани дүниесін байыту құралы ғана емес, сонымен бірге қоғамдық сана, адамгершілік қағидалар мен құндылықтар жүйесін қалыптастыратын маңызды мәдени феномен екендігі атап көрсетіледі. Осы тұрғыда хикметтер діни-сопылық ілімдерді халыққа жеткізуде әрі дидактикалық құрал, әрі әлеуметтік тұрақтылықты сақтаушы фактор ретінде бағаланады. Сонымен қатар хикметтердің қоғамның мәдени сабақтастығын қамтамасыз ететін, адамдар арасындағы рухани байланыстарды нығайтатын және діни-әлеуметтік бірегейліктің орнығуына үлес қосатын элемент екендігі де айқындалады. Зерттеу барысында сапалық әдістер, салыстырмалы талдау, әдеби шолу және мәтіндік талдау тәсілдері қолданылып, Сүлейман Хакім Атаның еңбектері Ясауи дәстүрінің жалғасы ретінде қарастырылды. Нәтижелер хикметтердің тәрбиелік және дидактикалық сипатын, діни-рухани құндылықтарды жеткізудегі ролін және әдебиет тарихындағы ерекше орнын көрсетеді. Қорытындысында Сүлейман Хакім Атаның хикметтері тек әдеби мұра ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік, мәдени және адамгершілік құндылықтардың басты тасымалдаушысы ретінде сипатталады.

Тірек сөздер: хикмет, Сүлейман Бақырғани, Ахмет Ясауи, тасаввуф, түркі әдебиеті.

A. Güzel

Başkent University, Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0003-2896-1156

e-mail: aguzel56@gmail.com

THE WISDOM TRADITION IN THE WORKS OF HAKÎM ATA SÜLEYMAN BAKIRGANÎ

Abstract. This article offers a comprehensive study of the wisdom (hikmet) tradition in the works of Süleyman Hakîm Ata Bakırganî. The research first examines the mystical, philosophical, and historical dimensions of the concept of hikmet, emphasizing the spiritual foundations established by Ahmed Yesevî and the continuation of this tradition across centuries. Hikmets are highlighted not only as tools for individual spiritual enrichment but also as important cultural phenomena that construct collective consciousness, moral principles, and value systems. In this regard, they are evaluated as both didactic instruments for transmitting Sufi teachings and as stabilizing factors for maintaining social and ethical order. Moreover, hikmets are described as elements that ensure cultural continuity, strengthen spiritual bonds among individuals, and contribute to the consolidation of religious and social identity. The study employs qualitative methods, comparative analysis, literature review, and textual interpretation, treating Süleyman Hakîm Ata's works as an extension of the Yesevî tradition. The findings reveal the didactic function of hikmets, their role in the dissemination of religious and mystical values, and their central place in the history of literature. Ultimately, Süleyman Hakîm Ata's hikmets are characterized not only as literary heritage but also as enduring carriers of social, cultural, and moral values.

Keywords: hikmet, Süleyman Bakırganî, Ahmed Yesevî, Sufism, Turkish Literature.

A. Güzel

Университет Башкент, Турция, г. Анкара

Orcid: 0000-0003-2896-1156

e-mail: aguzel56@gmail.com

ТРАДИЦИЯ ХИКМЕТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАКИМА АТА СУЛЕЙМАНА БАКЫРГАНИ

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматривается традиция хикмета в произведениях Хакима Ата Сулеймана Бакыргани. В ходе исследования в первую очередь анализируются суфийские, философские и исторические аспекты понятия «хикмет», а также подробно описываются духовные основы этой традиции, берущей начало от Ахмета Ясави. Отмечается, что хикметы являются не только средством духовного обогащения личности, но и важным культурным феноменом, формирующим общественное сознание, нравственные принципы и систему ценностей. В этом контексте хикметы рассматриваются как дидактический инструмент и фактор поддержания социальной стабильности при донесении религиозно-суфийских учений до народа. Также подчеркивается, что хикметы способствуют обеспечению культурной преемственности в обществе, укрепляют духовные связи между людьми и вносят вклад в формирование религиозно-социальной идентичности. В процессе исследования применялись качественные методы, сравнительный анализ, литературный обзор и текстуальный анализ. Труды Сулеймана Хакима Ата рассматриваются как продолжение традиции Ясави. Полученные результаты демонстрируют воспитательное и дидактическое значение хикметов, их роль в передаче религиозно-духовных ценностей и особое место в истории литературы. В заключении подчеркивается, что хикметы Сулеймана Хакима Ата являются не только литературным наследием, но и основными носителями социальных, культурных и нравственных ценностей.

Ключевые слова: хикмет, Сулейман Бакыргани, Ахмет Ясави, тасаввуф, тюркская литература.

Yazarlar hakkında bilgi

Abdurrahman Güzel – Profesör Doktor, Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, Ankara, e-mail: aguzel56@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-1156>.

Автор туралы мәлімет

Abdurrahman Güzel – профессор, доктор, Башкент университети, Педагогика факультети, Анкара қ., Түркия, e-mail: aguzel56@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2896-1156.

Сведения об авторе

Abdurrahman Güzel – профессор, доктор, факультет педагогика Университета Башкент, Анкара, Турция. e-mail: aguzel56@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-1156>.

Information about the author

Güzel Abdurrahman – Professor Dr., Başkent University, Faculty of Education, Turkey, Ankara, e-mail: aguzel56@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-1156>.

Gönderim 26.07.2025

Revizyon sonrası gönderim 16.08.2025

Kabul 29.09.2025